

Remélhetőleg azonban az Ady–Kosztolányi, Ady–Babits, sőt némelykor Babits–Kosztolányi kontroverziák, csakúgy mint a Petőfi és Arany költészete közötti történeti-eszmetörténeti viszony egyre pontosabb és körültekintőbb feltárásával egyre többen lesznek olyanok, akik nem egymás helyére, hanem inkább egymás mellé sorolják nagyjainkat. Talán Rónay László szabálytalan arcélei, Kosztolányi költészetéről tett érdekes részletmegfigyelései, csakúgy mint a XX. századi zene és irodalom párhuzamos jelenségeit számba vevő, inkább adatfelhalmozó, mintsem adatfeldolgozó tanulmánya is közelebb segített bennünket ehhez az időhöz. (Szépirodalmi, 1982)

KROÓ ANDRÁS

NÉMETH G. BÉLA:

7 KÍSÉRLET A KÉSEI JÓZSEF ATTILÁRÓL

A költői életművek időben való létének – jelenlétmódjának – mindig megvan a külön históriája, és ez a saját történeti létezés mód nem utolsósorban épp a recepció- és hatástörténet tükrében látható meg, élénk vetítődve abban mutatkozik meg sokatmondóan s tanulságosan. Németh G. Béla József Attila-tanulmánykötete újlag figyelmeztethet bennünket arra a már jól ismert és nemegyszer tudatosított alaptényre, hogy az utóbbi másfél évtizedben könnyen felismerhető és lényegi változás ment végbe a József Attila-élmény alakulásában, ugyanígy a lírikusi életmű tudományos kutatásában. Sokat módosult a befogadói érdeklődés és érzékenység a közelmúlt időszakokban, s e módosulás feltűnő következménye és eredménye a korábban eléggé mostohán kezelt kései pályaszakasz látványos előtérbe kerülése. Megszaporodtak mostanában a *Nagyon fáj* lírikusáról szóló egyedi versinterpretációk és átfogóbb motívumvizsgálatok. Ennek a figyelemváltási és hangulymódosulási folyamatnak az elindításában kezdeményező szerepe volt Németh G. Bélának; erről tanúskodik nyilvánvalóan a 60-as évek végén készült – most immár sokadszor újraközölt – *Az önmegszóltató verstűpusról* s a *Még, már, most* című írása. Azóta mindkettő teljesen megérdemelten az úgynevezett alaptanulmányok rangjára emelkedett, szemléletformáló erővel ékelődve be a szakmai köztudatba. Melléjük került most öt újabb – az 1980-as emlékévből keletkezett – munka, és ez a friss sorozat a szerző József Attila-stúdiumain belül is tovább erősítette a kései líra jelentőségének kiemelős fölértékelő rögzítését. Azt némileg túlzó állítás-

nak gondolhatjuk ma már, hogy az alkotói pálya legutolsó szakasza, a költő „életművének ez a része úgyszólván még érintetlen”, ám olyan módosítással, hogy jelenleg is messze van az alapos feltártság és a teljességet közelítő ismertség stádiumától, bizvást elfogadhatjuk, s ezért minden ide vonatkoztatható új kísérletet és eredményt örömmel regisztrálhatunk.

„Kérdéseművek”, „nehéz kérdéskörű művek” a pályazáró „végső nagy versek”, sugalmazza folyvást Németh G. Béla, érzékelve s éreztetve is minduntalan az elemzői vállalkozás nem átlagos nehézségét, a feladat bonyolultságát. Úgy sejtjük, egyfelől épp az interpretátort próbára tevő versváltozatok közvetítésének nehézsége, nemkülönben a feladattípus kezdeményezésre is módot adó természete vonzza s téríti őt vissza a záró fejlődési periódushoz. Hasonlóképp motiváló és sarkalló szerepet játszhat az a meggyőződése is, hogy a művész ekkorra „alkotóképességének zenitjére érkezett”, vagyis „ennyi nagy vers a költőnek egyik periódusában sem sorakozott ily sűrűn egymásra”, tehát leginkább a végső évek terméséből választhatók ki azok a költemények, amelyekben a József Attila nevéhez fűződő líratörténeti mértékű poétikai forradalom a legsűrítettebben és legpregnansabban jelen van. Szórványos előjelezések után a 30-as évek derekán „gyökeres változás állt be” a versvilág formálódásában, ebből az állításból indul ki az utolsó esztendőök megközelítésében a *7 kísérlet* . . . szerzője. A fokozatosan érvényesülő világképmódosulásnak és a vele együtt járó poétikai átváltozásnak a pálya végszakaszában megragadható tüneteiből igyekszik minél többet számba venni, megnevezni. Ettől az elsődleges szándéktól csupán egyetlen tanulmány (*A pszichologizmus ellen, a pszichológia mellett*) tér el, mert ebben nem líravizsgálatra, hanem a költő elméleti és kritikai gondolkodásának áttekintésére kerül sor, egyébként deklarálva, hogy az összefoglalás nem tekinti céljának „József Attila vélekedései igazságtartalmának” mérlegelését. Az mindenesetre könnyen észrevehető, hogy értékkiemelő célzatú közelítésről van szó. A kritika- és tanulmányírásnak olyan változatát látja József Attila gyakorlatában Németh, amely előnyösen és sokban példaszerűen üt el az időszak szokványos, illetve általános mintáitól.

Számos kései verset érint, sokra hivatkozik, nem egynél elidőző hosszabban-rövidebben az elemző és értelmező Németh G. Béla, néhányat pedig tüzetes analízissel vesz birtokba; de hát a tanulmányisorozat még így is csak a költői leltár-korszak egynémely vonulatát és jelenségcsoportját tekintheti át. Kétszer is találkozhatunk – szinte ismétlésszerűen – azzal a tétellel, hogy a periódus egésze lényegében három nagy körre osztható fel. Magatartásként, tárgykörként, alkotásmódként is

jelölve nevezi meg a három kört, beszélve a szerelem, a közelet és a tragikus egyéni sors, a veszendő önlét, az egzisztenciamegrendülés elkülönülő s érintkező versvonulatairól. A kötet egyik darabja (*A klasszikus óda megújításának mesterpéldája*) ugyan *A Dunánál* megközelítésére vállalkozik, de ez sem változtat azon, hogy a *7 kísérlet* . . . íróját minde nekfelelt a „harmadik körben” elhelyezkedő lírai alkotások foglalkoztatják, valószínűleg épp azért, mert hite szerint „az eszközök, a módok és megoldások . . . , amelyek a poétikát a magyar költészet történetében oly éles cezúrává teszik, *talál-talán* . . . ezekben a versekben vannak jelen leginkább összpontosítottan”.

Egyáltalán nem akarja Németh G. Béla a bonyolultságot leegyszerűsíteni, a sokoldalúságot egynemű formákba szorítani, elszegényítve a gazdagságot, ugyanakkor igen határozottan és energikusan kiemeli elemzéseiben ennek a lírának a drámai jegyeit, tragikus elemeit. Az összetettséget szem előtt tartva is különösen erős hangsúlyt kapnak a végszakasz személyiségválságának komor tényei, és a versek egy csoportja az emberi „nagy passió”, a „nagy szenvedéstörténet” megjelenítő s vallomás-szerű kibeszéléseként nyeri el értelmét az egészben. Látja és láttatja a személyiségállapot s az egzisztenciális helyzet értelmezője az „egyre nagyobb s egyre tudatosultabb”, ekként mind kínzóbb magányosság-nak, a kapcsolatvesztéseknek, a veszedelmesen terebélyesedő semmi-élménynek vagy épp a „büntelen bűnösség” komplexusának gyötrő és szorongató hatását, mindezek közérzetroppantó és egyéniségromboló következményeit, így az alkotást befolyásoló hatalmát is. Megértéssel és érzékenyen követi a vergődő és kínlódó személyiség megnyilatkozásait, pontosan közvetíti a mélypontszerű élethelyzetekben fogant megrendítő közölnivalókat. Szó sincs azonban arról, hogy egészében – vagy akár csak a személyes tragikumérzetet kifejező verseket illetően is – a vereségre kárhozthatott, a legyőzött ember önarcképeként fogná fel a kései líravilágot. Nemcsak „bonyolult lelkiségű”, „összetett szellemiségű” alkotót lát József Attilában, ábrázolja elemzéseiben a „tisztázott erkölcsi-történeti vállalású” művészt is. Sokszor és hangsúlyosan idézi meg méltányló módon Németh G. Béla a költői–emberi erőfeszítéseket, a szembeszegüléseket és felülemelkedési gesztusokat, ekként is bizonyítja a lírai tartalom különleges katarziskeltő képességét. „. . . Nem az emberi létezés tudta s mondta semmisnek, hanem a maga sorsát menthetetlenül tragikusnak. Nem a törvényt tagadta, s nem a reményt” – így szól az egyik alapváltozata a sokféleképp megformulázott összegezésnek. „Tisztító tragikumuk költői sajátsága éppen abban a kettősségben áll, hogy egy védtelen egyedi sors menthetetlen katasztrófájának teljes lírai hitelű megnyilvánulásán át az emberi személyiség szétesésének veszélyét és félelmét is, s elhárításának vágyát és reményét is ránk

vetíti” – idézhetjük a kései líra árnyalt értékelésmódjának egy másik jellemző alapmondatát.

Miként a korábbiakról való, a mostani kísérletek sem mondanak le arról az elemzői szándékról, hogy a költői alkotásokat szemléleti-világképi tekintetben a kor polgári gondolkodóinak eszmevilágával „összehasonlító viszonylatba” állítsák, a párhuzamkeresés indokoltságát abban ismerve fel, hogy „a korszak egyik legnagyobb magyar költőjét az élet oly kérdései is foglalkoztatták, mint a korszak legjelentősebbnek tartott gondolkodóit”. Ennek jegyében kerülnek szóba a versek jelentésvizsgálatai és motívumfejtései során Nietzsche, Freud, Jaspers és mások gondolatai, de mindezeket megelőzően, a legsűrűbben s a legnagyobb nyomatékkal Heidegger bölcselétére utalnak a tanulmányok. A *Még, már, most* egyik pontján olvashattuk annak idején a kérdést: „. . . nem visszük-e József Attila művét megengedhetlenül közel a heideggeri gondolkodáshoz?” A válasz ez volt: „határozott nemmel felelhetünk”. A közelítés és elválasztás, az analogizálás és különbségtevés kényes egyensúlyára ügyelve Németh továbbra is kitart az egzisztenciálfilozófiai kategóriák – vezéreszmék – és a lírai világkép némely szemléleti s gondolati alapelemének szembesítő, szembesítve tükröztető analizálása, ennek módszertani lehetősége mellett. Méltányolnunk kell mindebben a gondolati következetességet, a józan arányérzékhez való igazodást, a túlzások kerülésének igyekezetét – nemkülönben az ösztönző részeredményeket, mégha nem vagyunk is aggálytalan hívei az ilyen típusú párhuzamkeresésnek, legelső sorban azért, mert nem érezzük igazán azt a többletet, külön hozadékot az eddigiekből leszűrhető végeredményben, ami teljesen meggyőző módon igazolhatná a kísérlet irányát s az erőfeszítés nagyságát.

A végső mérlegeléskor felfigyelhetünk arra, hogy az újabb keletű tanulmányok, legyenek bármily érdekesek, nagy igényűek, magas színvonalúak, újra megerősítve a mesteri műelemző tudásról kialakult tapasztalatunkat, végül is nem nyújtanak annyi szellemi izgalmat, nem hatnak olyasféle felfedező erővel, nem adnak olyan mély élményt, mint a híres korábbiak, *Az önmegszóllító verstípusról* és a *Még, már, most*, az úgynevezett időszembesítő verstípus leírására vállalkozó. Azok a maguk idejében valósággal revelációnak számítottak, új távlatokat nyitottak a verstípusvizsgálatban, hasonlóképp a líraelemzés egynémely gyakorlati és elméleti kérdésének megközelítésében, s ez az általánosabb szemléleti újszerűség és merészség magától értetődően igen ösztönzően hatott a kései József Attila-költészet kutató munkájára is. Ezt a különlegesen erős hatóképességet és a sarkalló ihletek ilyesfajta sokféleségét az őket követő kitűnő tanulmányok nem birtokolják. Amazokban oly magasra tette saját magának is a mércét Németh G. Béla, hogy utóbb, a többi

kísérletben a rendkívüli teljesítményszintet nem sikerült megtartania. Ebben a viszonyításban az 1980-as öt írás együttese a több mint egy évtizeddel előbb fogantak alatt marad, bármennyi is benne egyébként a nyilvánvaló érték, mely az egész József Attila-irodalmat jelentékenyen gyarapítja. (Tankönyvkiadó, 1982).

FÜLÖP LÁSZLÓ

ÚTBAN A FÁBRY-SZÖVEGKRITIKAI KIADÁSHOZ

FÁBRY ZOLTÁN ÖSSZEGYŰJTÖTT ÍRÁSAI 1–3. KÖTET

Az elmúlt esztendőekben rendkívüli mértékben megszaporodtak a Fábry-életművet feltáró, azt teljesebbé tevő kiadványok; fel is gyorsult e tevékenység. A mérleg: négy esztendő leforgása alatt hat kötet. Ezek: 1978.: Fábry Z. válogatott levelezése 1916–1946.; 1980.: megindul Fábry Z. összegyűjtött írásainak kiadása; ugyanez évben Budapesten megjelent a legteljesebbnek mondható, vaskos Fábry-bibliográfia (Reguli Ernő); 1981.: Az Út-antológia; 1982.: Fábry Zoltán összegyűjtött írásainak 3. kötete is az olvasó kezébe került.

A Madách Kiadó, illetve az összegyűjtött írások összeállítója, Fónod Zoltán e sorozatot hat-nyolc kötetre tervezi. Minden esztendőben egy kötet kerül a kirakatba. Arra a kérdésre, hogy e kiadássorozattal teljesek tekinthető-e a Fábry-oeuvre? – végeredményben igennel kell válaszolnunk. Tulajdonképpen az ismeretlen Fábry Zoltánt állítják elének a kötetek. A befejezettséget illetően már nem mondható egyértelmű *igen*. Azért nem, mivel a sorozat, célkitűzésének megfelelően válogatás. Nagyjából – az eddigiekből megítélhetően – a Fábry-életmű periodizációját követi nyomon a maga sajátos szöveggondozói módszerével Fónod Zoltán. Az eddigi kötetek az alábbi periódusokat ölelik fel: 1. 1920–1925.; 2. 1926–1929.; 3. 1930–1933. Mindhárom kötetben újságcikkek, tanulmányok szerepelnek, s ha figyelembe vesszük, hogy Fábry Zoltán elsősorban publicista volt, tehát napilapokban, folyóiratokban jelentek meg írásai, akkor a teljességet tekintve kibontakozik az első másfél évtized Fábry-oeuvre-je. Tulajdonképpen csak az *Európa elrablása* (1966) egynemű kötet, s nem cikkekből összeállított könyv. Korábban, sajnos, az is előfordult, hogy egyazon cikk – variánsként is – több kötetben, ismétlődve jelent meg. Mindez, persze, nemegyszer sok bosszúságot, félreértést, rosszul értelmezést, sőt értetlenséget eredmé-